

На правах рукопису

МАНОХА Ірина Петрівна

ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ:
ДОСВІД ОНТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Спеціальність 19.00.01 — загальна психологія,
історія психології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ — 1993

Робота виконана на кафедрі загальної та інженерної психології Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник — акад.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00670518 (R)

Офіційні опоненти:

1. КИРИЧУК Олександр Васильович — академік, доктор педагогічних наук, професор.
2. ДОНЧЕНКО Олена Андріївна — кандидат філософських наук.

Провідна організація — Київський державний педагогічний інститут іноземних мов.

Захист відбудеться « 28 » звітня 1993 року

на засіданні спеціалізованої Ради Д.068.18.19 за адресою: 252601, м. Київ, ГСП, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Київського університету ім. Т. Шевченка.

Автореферат розісланий « 27 » березня 1993 р.

Вчений секретар спеціалізованої Ради,
кандидат психологічних наук

Т. С. КИРИЛЕНКО

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Увага вітчизняної психологічної науки до проблеми дослідження професійної діяльності була звернена в 20-ті роки нинішнього століття, коли і сформувався цілий напрям у психології - психотехніка. Проте виявити "професійну структуру психотехнікам так і не вдалося, оскільки не був з'ясований принцип структурного формування професій" /С.Г.Геллерштейн/. Спроби надати "об'єктивності" предмету дослідження /професійній діяльності/ через механічне додання принципів класичного позитивізму не змогли утримати досліджуване явище в реальних, живих зв'язках зі світом. Сучасний рівень розвитку психологічного знання, ряд досліджень методології науки, психології особистості дають змогу підняти вивчення професійної діяльності на якісно новий щабель і визначити проблему суб'єкта діяльності як центральну.

Професійний розвиток особистості постає як процес поступального розгортання потенціалів її буття у професії та через професію. Філософське тлумачення сутності вказаних явищ відображують поняття та категорії: "покликання", "призначення", "іскра Бога" і "дух Божий" /Тригорій Сковорода/, "людяність" /Микола Кузанський/, "міць" /С.Л. Франк/; їх психологічні аналоги - "обдарованість", "талановитість", "індивідуальна успішність", тощо. Категорія "потенціал" поки що не отримала достатніх обґрунтувань, хоча в психологічній науці давно нарізла необхідність дослідження потенціальних характеристик буття особистості, на що неодноразово вказують сучасні автори.

Посилаючись на розробку даного питання у філософії, необхідно підкреслити неможливість безпосереднього перекладу власне - філософського змісту потенціалу буття людини у конкретно-психологічний контекст. Цей переклад стає можливим при умові побудови психології особистості в співвідношенні з онтологічними основами філософії людини. Традиції пошуку та розробки онтологічних основ буття людини, що були притаманні вітчизняній філософії та педагогіці на межі ХІХ - ХХ століть, сьогодні втрачені, але можуть бути реконструйовані, відновлені та розвинуті; це дасть змогу значно розширити змістовний простір психологічних проблем, пов'язаних з глибинними явищами буття особистості, та побудувати нові конкретно-психологічні методи їх теоретичного та емпіричного дослідження.

Наше дисертаційне дослідження можна розцінювати як одну із спроб поєднати онтологічне та конкретно-психологічне тлумачення потенціалу буття особистості у визначенні психологічних ознак її покликання та призначення, її "професійного потенціалу". Отже, потенціал індивідуального буття особистості, як

конкретно-психологічне явище, склав об'єкт нашого дослідження. Професійний потенціал особистості - змістовна складова потенціалу буття людини - обраний предметом дослідження.

Проблема дослідження полягає у необхідності змістовного визначення потенціалу буття людини як конкретно-психологічного явища; виділенні емпіричних критеріїв його об'єктивації та кваліфікації; обґрунтуванні шляхів направлених психологічних впливів на процес формування та розвитку професійного потенціалу особистості. Актуальність проблеми зумовлена конкретно-науковими факторами розвитку психологічного знання - необхідністю визначення "змістовного простору" категорії "потенціал"; пріоритетом соціальних задач, пов'язаних з підвищенням творчого та професійного потенціалу суспільства; очікуваними реально-практичних гармонізуючих впливів з боку психологічної науки індивідуально-орієнтованого та соціально-орієнтованого характеру, що визрівають в суспільстві.

Гіпотеза дослідження: припускається, що професійний потенціал особистості формується, розвивається та реалізується як процес розгортання особистістю онтологічних відносин до світу: пізнавального, перетворюючого та "ставлення людяності", що притаманні особистості як самостійному, "одиничному" буттю, індивідуальній сутності; також припускається, що на розвиток професійного потенціалу особистості цілком можна діяти через направлений вплив на одну з складових частин. Так, розвиваючи пізнавальне ставлення особистості, можна викликати до розвитку її перетворююче ставлення, та ін.

Гіпотеза дослідження має декілька змістовних наслідків:

- припускається, що потенціальність - це онтологічна властивість буття людини, тобто властивість, притаманна йому за суттю способу існування;
- дана властивість отримує на рівні особистісного буття /або буття людини як особистості/ генералізовану по змісту якість - потенціал розвитку особистості як суб'єкта культурно-історичних відносин;
- цей потенціал особистість реалізує в справі, що має культурно-історичне значення, сенс та цінність /професія, сімейні відносини, міжособистісні відносини і т.д./ і отримує при високо професійному їх виконанні статус соціально-цінної /або соціально-перспективної/ особистості;
- професійний потенціал особистості формується та розвивається у процесі індивідуального розвитку людини, при цьому "творча самодіяльність" може розглядатися як умова найбільш ефективного самоздійснення даного процесу;
- припускається можливість психологічних впливів на внутрішній, ге-

нетичний процес формування, розвитку та здійснення професійного потенціалу особистості; можливість побудови ефективної психологічної методики реалізації такого роду впливів;

- припускається можливість створення індивідуально-орієнтованих розвиваючих моделей направленої взаємодії психолога з особистістю по здійсненню змістовних впливів на процес професійного розвитку даної особистості.

В ході реалізації дисертаційного дослідження вирішувались наступні задачі:

1. Обґрунтування змістовної природи досліджуваного явища; якщо припущення про онтологічну природу потенціальності буття людини підтвердиться, то необхідне обґрунтування методу теоретичного дослідження конкретно-психологічної сутності даного явища.
2. Побудова конкретно-психологічного методу дослідження онтологічно-змістовних явищ та використання його у визначенні конкретно-психологічної сутності потенціалу індивідуального буття особистості /об'єкта дослідження/ та, в тому числі, професійного потенціалу особистості /предмета дослідження/.
3. Виявлення сутнісних механізмів формування та розвитку професійного потенціалу особистості, визначення способів їх "штучної" /направлено-створюваної/ організації з ціллю забезпечення оптимальних умов професійного розвитку конкретної особистості.
4. Виділення конкретної професійної діяльності, яка визначить реально-практичний рівень дослідження, що реалізується, та позначить напрям емпіричного пізнання предмета дослідження.
5. Визначення моделі типізації досліджуваного явища і побудова типології реальних проявів сутності даного явища /професійного потенціалу особистості/ з ціллю виявлення змістовних відмінностей направлених впливів психолога в індивідуальній роботі з особистістю.
6. Визначення теоретичної основи емпіричного дослідження, вибір адекватних методів пізнання реально-практичних проявів професійного потенціалу особистості.
7. Вибір способу "передачі" конкретно-психологічного знання особистості про особливості її професійного розвитку.

Наукова новизна дисертації полягає у розширенні кола психологічних проблем, звернених до індивідуальності людини, визначенні нових /онтологічно-орієнтованих/ напрямів її теоретичного вивчення; професійний потенціал особистості представлений як онтологічно-змістовне

явище, пропонуються інтерпретовані моделі його теоретичного /"онтологічне моделювання", "онтологічне коло" типізації/ та емпіричного дослідження /метод "природного розвитку" професійного потенціалу особистості психолога/, які відтворюють особливості суто-онтологічного дослідження явид.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у теоретичному та реально-практичному позначенні шляхів побудови індивідуально-орієнтованих методик направлених "психологічних впливів" на процес здійснення буття людини як "безпосереднього само-буття" /С.Д. Франк/ і створення психологізованих соціальних програм по дослідженню, прогнозуванню та "практичній гармонізації" явид соціального життя суспільства, пов'язаних з його професійно-творчим потенціалом.

Емпіричне дослідження здійснене на базі відділення психології ф-ту соціології та психології Київського університету ім. Тараса Шевченка та Центру "Психогенез" при Київському університеті. До використання запропоновано метод "природного розвитку" професійного потенціалу психолога, який включає методики:

- а/ "Простір психологічних впливів особистості";
- б/ "Помірковані образи "я" у психологічно-змістовному тексті";
- в/ "Творчий потенціал особистості";
- г/ інтерпретований варіант "методики формуючого експерименту" у дослідженні професійного потенціалу психолога.

Процес "передачі" відповідного знання особистості про особливості її професійного розвитку, потенціал її буття забезпечений "Індивідуальних картою-прогнозом професійного розвитку особистості психолога".

Дисертація виконана на кафедрі загальної та інженерної психології Київського університету ім. Т.Шевченка.

Апробація роботи здійснена на базі відділу теорії, історії та етнопсихології НДІ психології АН України.

Структура та об'єм роботи: дисертація містить вступ, 3 глави та резюме; викладена на 175 сторінках тексту; має 3 схеми-моделі і 4 малюнки. Список літератури включає 170 найменувань.

На захист виносяться:

1. "Онтологічне моделювання" як метод теоретизації психологічних, онтологічно-змістовних явид, який реконструє сутність онтологічного способу пізнання у конкретно-науковому/психологічному/ дослідженні.
2. Теорія професійного потенціалу особистості, як сутнісного явища індивідуального буття людини, що полягає у індивідуально-неповторному здійсненні онтологічних відносин до світу: пізнавального, перетворюючого та "ставлення людяності", яке, в свою чергу, поєд-

- нус в собі способи реалізації особистістю відносин спорідненості, творення, моральності та духовності.
3. "Онтологічне коло" типізації потенціальних характеристик професійного розвитку особистості як модель типізації сутності онтологічно-змістовних явищ.
  4. Типологія "професійної обдарованості" психолога, яка постає у поєднанні самостійних типологій:
    - потенціалу пізнавального ставлення особистості психолога до світу;
    - потенціалу "ставлення людяності" психолога, властивого його індивідуальному буттю;
    - потенціалу перетворюючого ставлення психолога;
    - професія за ознакою "рівень індивідуальних діянь особистості на розвиток системи суспільних відносин";
    - сфер практичного застосування психологічного знання;
    - циклів професійного діяння за ознакою "рівень оволодіння особистістю процесом професійного діяння";
    - рівень індивідуальної залученості особистості у процес професійного діяння.
  5. Метод "природного розвитку" професійного потенціалу психолога, який представляє засоби та методику емпіричного дослідження потенційних характеристик процесу становлення особистості психологом-професіоналом.

II. ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ.

Подає логічну та змістовну організацію дослідження; позначає об'єкт та предмет конкретно-психологічного пізнання, гіпотезу дослідження, напрями та шляхи її обґрунтування. Задачі дослідження представлені у співвідношенні з методами та засобами їх вирішення.

Глава I. Потенціал буття людини як філософсько-психологічна проблема.

Історіографія філософських та психологічних досліджень проблеми демонструє підходи та напрями її вирішення. Найбільш продуктивним постає онтологічно-орієнтований підхід у розумінні сутності проблеми формування та розвитку потенціалу індивідуального буття людини; даний підхід змістовно представлений у працях М.Кузанського, Г.Сковороди, В.Соловйова, С.Л.Франка, С.Л.Рубінштейна; це й обумовило вибір напрямку вирішення дослідницьких задач нашого дослідження.

Вихідним пунктом всіх онтологічних дослід-

ж е н ь, незалежно від того, в якій області наукового знання вони здійснюються - філософії, психології, соціології, педагогіці, - виступає буття /сутнє/, дане людині в безпосередньому дійсовому та пізнавальному контакті. Основний зміст таких досліджень полягає у розкритті онтологічних характеристик сутнього в рамках різноманітних онтологічних категорій: існування та сутність, причина та наслідок, можливе та дійсне, простір, час, форма, рух, розвиток та ін. Онтологічне дослідження реалізується тільки по відношенню до онтологічно-змістовних явищ, тобто тих явищ, які відображають сутнісні характеристики буття як сутнього. Категорії та поняття, що позначають ці явища, характеризуються філософським узагальненням їх змісту, тому і в психології, і в соціології, і в педагогіці правомірно використовувати загальну модель онтологізації - багатомірне та багаторівневе вивчення сутності явищ /С.Л.Рубінштейн/.

Об'єктом даного дослідження обрані потенціальні характеристики буття людини. Специфічність змісту об'єкта потребує побудови споріднених моделей онтологізації в теоретичному та емпіричному дослідженні; вихідний момент теоретизації - визначення онтологічної сутності досліджуваного явища.

Буття /як сутнє/ - багатогранне та багатопланове, оскільки поєднує в собі суб'єктів різноманітних форм, способів існування, форм руху. Розкриття специфіки кожної з цих форм - умова і прерогатива людського способу існування, що реалізує здібність свідомого відображення впливів з боку інших сутніх. Специфічний спосіб існування людини зумовлений наявністю функцій людського діяння та свідомості. Необхідно здійснюється "спілкування", взаємодія сутніх, їх взаємспроникнення та противага один одному. У складі буття людина, як сутнє, що усвідомлює все сутнє та змінює його, не виноситься за межі буття, вона сама - сутнє, поєднане у складі сутнього.

Аналіз системи онтологічних визначень сутнього та буття дає можливість стверджувати, що онтологічне дослідження потенціальних характеристик буття людини /об'єкту дослідження/ може здійснюватися тільки в одному напрямку - вивченні змісту індивідуального буття людини в онтологічному відношенні можливого та дійсного. Проте, зберігаючи стратегію дослідження /К.О.Абульханова-Славська/, що намітилася, спробуємо розширити змістовну модель об'єкта і визначити онтологічний зміст потенціальності людського буття дещо інакше. У традиційному "абрисі онтології" потенціальність могла визначатися тільки як інтенціональна властивість буття - акту і процесу існування сутнього /взаємодії, зміни, становлення/, "направленого" та "прямуючого" до розвитку. Специфічність людського буття, обумовлена мірою самови-

значення та індивідуальної свободи людини в сволодінні цієї мірою, дозволяє припустити, що потенціальність - це онтологічна властивість буття людини. Стже, людське буття /сутнє/ є "позитивна можливість" одиничного, конкретного буття людини, оскільки в процесі онтогенезу людська особа проходить весь шлях "розгортання" її "людяності" і досягає у цьому конкретних результатів, властивих саме її індивідуальному буттю, її одиничності. Теоретичне обґрунтування даного положення дозволить визначити зміст об'єкту дослідження.

Конкретне одиничне буття, що відбувається у конкретному часі та просторі, індивідуально-неповторне за своїм змістом та якостями, отримує характеристику сутнього як "світу". Оскільки тільки людині дана здатність збагнути, досягнути цілісність буття різноманітних сутніх, буття як "світ" співвідноситься тільки з буттям людини. Буття речей, явищ, процесів отримує статус "предметного" світу /С.Л.Франк/, об'єктивного, безпосередньо даного у чуттєвому сприйнятті людині.

Суб'єктивний світ "я" - завжди реальний та одиничний. Індивідуальність завжди присутня в реальності як у цілісному та неподільному, але досягання її передумовлює визнання її неповторної сутності як конкретної та одиничної в цій єдності реальної дійсності.

Сутньому, як існуючому у взаємодії, взаємопричиненні, зміні та становленні, властива інтенція буття. І н т е н ц і о н а л ь н і с т ь та п о т е н ц і а л ь н і с т ь - онтологічні властивості буття сутнього, які пронизують буття цілому і кожному з його форм окремо. Іntenціональність та потенціальність можна визначити як внутрішні глибинні умови розгортання в бутті, дійсності, світі сутності сутнього. Тому всі відносини /зовнішні та внутрішні/ буття сутнього наповнені інтенціональним та потенціальним змістом. Кожне окреме людське буття володіє інтенцією пізнання та перетворення сутнього, але в особистому житті кожна людина реалізує ці інтенції в тій чи іншій мірі, на тому чи іншому рівні, з тією чи іншою продуктивністю, проявляючи при цьому суто потенціальні свої можливості /здатність, здібність, талановитість та ін./.

Індивідуальне одиничне людське буття окрім властивої йому інтенції способу існування володіє потенцією здійснення індивідуальної сутності. Зміст даної інтенції обумовлений однією з інтенціональних характеристик буття людини - "самопричинністю" як ведучою для людського способу існування формою причинності буття сутнього. Потенціальність людського буття /як безпосереднього самотуття/ протягнута у часі: вона завжди в минулому, як щось завершене, закінчене; вона завжди в теперішньому, як те, що здійснюється, діється; вона завжди в майбутньому, як те, що тільки має здійснитися. Але, оскільки потенці-

альність "висвічує" сутність індивідуального буття, яка залишається незмінною у процесі розгортання, розвитку, становлення і яка в кожному окремий момент існування специфічно поєднує у своєму теперішньому і минулому, і майбутньому, можливе прогностичне пізнання даної сутності, передбачення її "потенціального руху".

Визначаючи онтологічну якість індивідуального людського буття розгорнути у своєму становленні, розвитку неповторну, одинично-конкретну сутність, можна говорити про потенціал буття людини. Одиничне людське буття, здійснюючи себе як самостійне, цілісне, завершене сутне, реалізує свій інтенціональний і потенціальний зміст. Інтенціональність людського буття полягає у розгортанні сутнісних характеристик людського способу існування як такого в реальності особистого життя людини. Потенціальність індивідуального буття визначається його неповторною, індивідуальною сутністю самостійного сутнього. Оскільки здійснене сутне, як онтологічний "результат" буття людини завжди в майбутньому, завжди переносить момент теперішнього у прийдешнє, сутне індивідуального людського буття є завжди позитивна можливість життя конкретної людини, що приймає до свого втілення у дійсність, до свого завершення у неповторному "світі" самобуття людини, до свого визнання як цінності, що досягає в собі "всєдність буття сутнього". Потенціальність тому - "сутнісна визначальна ознака безпосереднього самобуття" /С.Л.Франк/, його онтологічна властивість.

Глава II. Теорія формування професійного потенціалу особистості.

Теоретичне дослідження конкретно-психологічної сутності професійного потенціалу особистості пропонується здійснити за допомогою методу теоретизації "онтологічне моделювання", який дозволяє зберегти традиції суто-онтологічного дослідження в конкретно-науковому пізнанні. "Онтологічне моделювання" постає як метод послідовного реконструювання сутності досліджуваного явища з ціллю розкриття його змістовних зв'язків зі світом, закономірностей формування та розвитку, а також з ціллю обґрунтування можливих психологічних впливів розвивального характеру на даний процес. В нашому дослідженні "онтологічне моделювання" реалізоване на декількох рівнях:

- 1/ теоретизація предмета дослідження - професійного потенціалу особистості;
- 2/ теоретизація конкретної професійної діяльності, що обирається змістовним простором дослідження;
- 3/ теоретизація способів реалізації даної професії та побудови ідеальної моделі спеціаліста-професіонала;
- 4/ теоретизація процесу розвитку професійного потенціала особистості.

тості в умовах конкретної професійної діяльності.

Якщо в особисто онтологічному /філософському/ дослідженні вихідним пунктом виступає буття-сутність, яке дано людині у безпосередньому дійовому та пізнавальному контакті як згорнуте, "все-єдине" ціле, то в психологічному дослідженні відправним пунктом виступає буття-сутність в одній з форм свого існування - дійсності або реальності. Саме ця форма існування буття служить основою для подальшого "структурування цілого" в психологічному пізнанні. Послідовність теоретизації повинна відповідати онтологічному змісту цього процесу. Тому реалізація "онтологічного моделювання" являє собою побудову багаторівневої змістовної моделі предмета:

- перший змістовний рівень моделі - позначення життєвої реальності, яка породжує явище, обране психологом як предмет дослідження /теоретизації/. В позначенні психологічного змісту досліджуваної реальності задається необхідний рівень узагальнення її сутності, який зберігається в подальших побудовах. В позначенні відтворюються всі сутнісні зв'язки даної психологічної реальності з світом, визначаються механізми її розвитку, вказується можливість змістовних, психологічно-обґрунтованих впливів;

- другий змістовний рівень моделі - визначення предмета теоретизації. Визначаючи предмет, необхідно вказати тип змістовного зв'язку описаної життєвої реальності з явищем, яке обране предметом теоретизації. Це можуть бути зв'язки: ціле - частина; сутність - властивість; причина - наслідок; процес - результат та ін. Тип зв'язку вказує на характер взаємопереходів сутності життєвої реальності та конкретно обраного предмета дослідження, що дає можливість визначити "місце" даного предмета в багатомірній та багаторівневій системі взаємовідносин "людина та світ". Залежно від того, який рівень узагальнення психологічного змісту явища був обраний на першому рівні моделювання, можливі поєднання окремих типів вказаних зв'язків, що дає можливість досліднику сформулювати більш цілісне уявлення про свій предмет.

- третій змістовний рівень моделі - побудова теорії предмета дослідження. На даному рівні моделювання визначається онтологічна та психологічна сутність явища; вказується "змістовне співвідношення" досліджуваного явища та цілісного процесу формування індивідуального світу "я" особистості. Особливо важливим є вибір пояснювального методологічного принципу, який вказує:

- 1/ напрям дослідження явища;
- 2/ змістовний рівень дослідження;
- 3/ рушійні сили розвитку явища для вивчення закономірностей самого процесу розвитку;

- 4/ можливість та характер розвиваючих психологічних впливів на життя реальність досліджуваного явища;
- 5/ "змістовний продукт" психологічної взаємодії з особистістю в процесі розвиваючої роботи;
- 6/ "змістовний підхід" до вибору і створення психологічних методів і прийомів дослідження, формування, розвитку явища, яке визначило предмет взаємодії психолога з особистістю;
- 7/ реальний, життєвий "аналог" досліджуваного явища, який визначає "змістовний простір" дослідницької та формуючої взаємодії психолога /так, наприклад, в дослідженні професійного потенціалу особистості необхідно обирається група професій або окрема професія, зміст якої "онтологічно відповідає" визначення психологом сутності досліджуваного явища/.

В нашому дослідженні це - "принцип творчої самодіяльності", запропонований та обґрунтований С.Л.Рубінштейном.

Отже, потенціальність визначена як сутнісна /онтологічна/ властивість буття особистості. Психологічна суть цієї властивості може бути зрозумілою через розкриття механізмів та закономірностей змістовних переходів інтенціональних та потенціальних характеристик буття особистості.

Потенціальні характеристики буття людини проявляються в тому, як вона реалізує інтенції і свого способу існування:

- чи здійснює їх в повній мірі;
- чи помагає в самостійному пошуку наявні індивідуальні засоби здійснення цих інтенцій;
- чи забезпечує взаємопроникнення інтенціональних особливостей різних рівнів у своєму повсякденному житті; та ін.

Характеристика кожного окремого "індивідуального буття" за цими позиціями дозволяє розмірковувати про міру оволодіння людиною якістю "суб'єкта свого життя".

Потенціальність - онтологічна властивість одиночного людського буття - деякого самостійного сутнього, яке перебуває в постійному русі: зміні, розвитку, становленні. Відповідно багаторівневому устаткуванню буття індивідуальної сутності, потенціальність має різноманітні онтологічні форми, що відображають якості здійснення "безпосереднього самотуття":

- за ознакою психологічної обумовленості:

I - природжена.

II - здобута.

- за ознакою перспективності індивідуального розвитку;

I - прогресивна.

II - статична.

III - регресивна.

- за ознакою продуктивності саморозвитку:

I - конструктивна.

II - нейтральна.

III - деструктивна.

- за ознакою цілісності "розгортання" індивідуальної сутності "я":

I - завершена.

II - незавершена.

Професійна сфера життя особистості постає як найбільш синтетична за змістом, оскільки поєднує в собі реальні, виражені в дійсності "аналоги" всіх сутнісних /онтологічних/ рівнів людського буття. Професійна сфера життя, її змістовний та якісний рівень відображають ступінь біологічної зрілості індивіду, якість соціальної зрілості особистості, перспективу становлення культурно-історичної індивідуальності. Професійний потенціал особистості - можливий у передбаченні, у прогнозуванні різномірний та багатомірний розвиток "я" особистості, який здійснюється самою особистістю в процесі реалізації "життєвої справи", соціальної діяльності, професії. Професійний потенціал - це сутнісний для конкретної особистості рівень розвитку професійного ставлення до світу, як і всієї системи життєвих відносин в цілому /О.Б.Старовойтенко/.

"Життєва справа", в якій можливе розгортання покликання особистості, може охоплювати одну або декілька сфер індивідуального життя людини. Часто сфера суспільно-корисної праці не стає для особистості простором реалізації "потенціалу свого буття", або навіть не може ним стати. Такою сферою може бути простір сімейних відносин або сфера відносин "я - інший", чи "світ мого "я", в свідомій побудові якого особистість може досягати достойного професіоналізму.

Професійний потенціал визначає перспективи особистості в оволодінні засобами самопроявів її індивідуальності в професії та через професію. Професія повинна розумітися як "соціально-цінна справа", "заняття", в якому особистість може реалізовувати своє призначення, своє покликання.

Професійний потенціал - це перспектива розвитку професійного ставлення особистості до світу, яке полягає у придбанні нових, обумовлених професією, засобів пізнання, розуміння, оволодіння, перетворення світу речей, світу інших людей, світу свого "я" /С.Д.Рубінштейн/.

Професійний потенціал - це перспектива особистості в оволодінні культурно-історичним досвідом формування світу свого "я": досвідом,

який зберігається, перебуваючи у змісті тієї чи іншої професійної діяльності, і може вилучатися особистістю при умові сутнісного, глибинного оволодіння своєю професією. Таким чином особистості відкриваються додаткові засоби "творчої самодіяльності" /С.Л.Рубінштейн/, онтологічно насичені настільки, що можуть забезпечувати цілісне, завершене формування світу індивідуального "я" особистості.

Індивідуально-неповторний зміст професійного потенціалу проявляється у вилучених професійних засобах індивідуального "я" для цілісного здійснення своєї неповторної людської сутності:

- засобах та прийомах ціннісної творчості;
- прийомах та формах рефлексії;
- засобах забезпечення продуктивності свого індивідуального та соціального буття;
- засобах розширення "простору індивідуального та соціального життя";
- виборі життєвих критеріїв саморозвитку як процесу, що здійснюється постійно.

Специфічність людського способу існування, на відміну від інших форм буття, визначається тими відносинами, за допомогою яких в кожному одиничному бутті відтворюється цілісність, вседність сутнього. Для людського способу існування вихідними постають /в онтологічному аспекті/ відносини пізнання та перетворення. В онтологічному дослідженні категорія "відносини", "ставлення" використовується для позначення багаторівневості індивідуального буття людини; відносини тому -

- онтологічний простір /зміст/,
- онтологічна умова /інтенція/,
- онтологічний спосіб /"життєва діяльність"/,
- онтологічний час /"психічне"/,
- онтологічний наслідок /потенція/ та
- онтологічний продукт /сутність/

існування одиничного людського буття. В такому онтологічному русі відносин як способу здійснення буття окремої людини відбувається поступове "виділення" із специфічного, людського способу існування /"загального сутнього"/ індивідуального буття /"одиничного сутнього"/ "становлення та розвиток" його як "безпосереднього самобуття", "народження та оформлення" неповторної сутності "я" як культурно-історичної цінності.

Сутність буття людини як специфічного способу існування розгортається у пізнавальному та перетворюючому ставленні до сутнього-світу. Сутність одиничного людського буття розкривається у індивідуаль-

но неповторному здійсненні цих онтологічних відносин.

Пізнавальне ставлення до світу реалізується людиною в онтологічній послідовності "пізнавальних діяльностей", що розкривають сутність дійсності в ціннісних, смисло-насичених визначеннях:

- I етап - безпосереднє чуттєве пізнання; це - специфічний спосіб діяння людини, направлений на здійснення цілісного, якомога більш повного сприйняття доступної у відчуттях реальності.
- II етап - абстрагування або генералізація чуттєвих уявлень про реальність, що пізнається, думкою; змістовним підсумком цього роду пізнавальної діяльності є викладена у поняттях сутність безпосередньо сприйнятої реальності.
- III етап - осмислення або "осягнення" сутності реальності, що пізнається; пізнавальна діяльність цього етапу реалізує змістовне взаємопроникнення сутностей суб'єктів пізнання /того, що пізнає, та того, який пізнається/ і обумовлює онтологічний перехід до здійснення особистістю суто перетворюючого, діяльного ставлення.

В перетворюючому ставленні до світу сутність людини отримує об'єктивний, чуттєвий вираз. Якщо у пізнавальному ставленні: "психологічний вплив" /механізм формування та розвитку онтологічних ставлень до світу/, що реалізується, відбувається як "вбирання" особистістю сутності предмету пізнання, то в перетворюючому ставленні "психологічний вплив" має інший характер і відбувається як "розгортання" сутності "я" шляхом сутнісних перетворень у об'єкті взаємодії; проте, при цьому можливе "рефлектування" впливу, коли особистість здійснює розвиток і своєї сутності. "Вилучення" та "реконструкція" змісту індивідуальної сутності "я" може відбуватися як вибудова онтологічної моделі самого перетворюючого ставлення; сутність "я" постає в тому:

- 1/ як особистість визначає "життєву сферу" своїх перетворюючих впливів; чи додержує при цьому ставлень спорідненості;
- 2/ як обирає особистість змістовний рівень сутнісних впливів; чи додержує моральності здійснюваного перетворення в явищі;
- 3/ як реалізує перетворюючий вплив, які засоби та прийоми використовує при цьому; чи вкладає в кожний окремий акт діяння потенціал творчості, властивий їй;
- 4/ як переживає та оцінює наслідки здійсненого перетворюючого впливу, чи реалізує неповторний потенціал духовності в процесі творіння ціннісних відносин;
- 5/ як особистість змінює та перетворює саме дійове ставлення до

світу, в якому перебуває; як розвиває свій пізнавальний та перетворювальний досвід, у постійному пошуку осягаючи сутність свого "я", свою людяність.

Професійний потенціал особистості визначають:

- 1/ потенціал здійснення пізнавального ставлення до світу;
- 2/ потенціал здійснення перетворюючого ставлення до світу;
- 3/ "потенціал людяності" /здійснення ставлень спорідненості, творення, духовності, моральності/.

властиві особистості як: а/ "все-єдиному" сутньому; б/ людському буттю як специфічному способу існування сутнього; в/ одиничному, конкретному "безпосередньому самобуттю". Професійний потенціал особистості у своїй якісній характеристиці виражає ступінь розвитку, завершеності, здійсненості інтенціональних та особисто потенціальних властивостей одиничного людського буття.

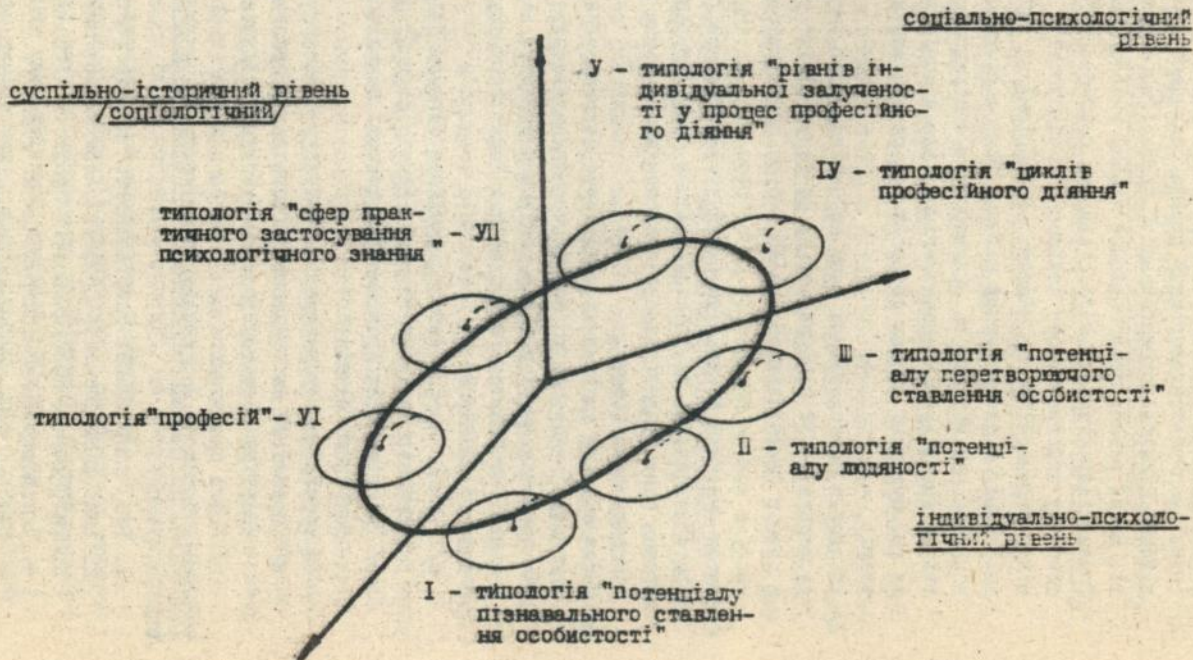
Емпіричне дослідження професійного потенціалу особистості повинно здійснюватися стосовно конкретної професійної діяльності або конкретного змісту тієї чи іншої "життєвої справи", в просторі якої може відбуватися розгортання індивідуальної сутності "я" особистості. Проте, теорію професійного потенціалу ми необхідно доповнюємо узагальненими уявленнями про онтологічну сутність даної професії, а саме - соціологічною теорією професійної структури суспільства та соціолого-психологічною теорією конкретної професії як синтетичного явища, що має соціальну /суспільну/ та індивідуально-психологічну природу. Професійна діяльність психолога обрана нами як простір конкретно-теоретичних та емпіричних досліджень.

Глава III. Методика побудови емпіричного дослідження професійного потенціалу особистості.

Даний розділ роботи представляє обґрунтування онтологічно-змістовного дослідження емпіричних проявів сутності психологічних явищ. "Онтологічне коло" типізації пропонується як теоретична основа емпіричного дослідження /див. схема-модель I/; воно являє собою специфічну модель типізації, що найбільше відповідає онтологічно-орієнтованим дослідженням. В основі "онтологічного кола" типізації лежить "онтологічний цикл" дослідження, утворений абрисом онтології. Предметом типізації виступає "професійна обдарованість" психолога, що розуміється як синтетична якість професійного діяння психолога, яка відображує відносну індивідуальну успішність особистості в даному процесі. Продемонструємо змістовний опис побудованої типології:

- I/ "онтологічне коло" типізації утворюють три сутнісних для предмета пізнання рівні буття:
  - а/ індивідуально-психологічний;
  - б/ соціально-психологічний;

"ОНТОЛОГІЧНЕ КОЛО" ТИПІЗАЦІЇ "ПРОФЕСІЙНОЇ
ОБДАРОВАНОСТІ" ПСИХОЛОГА

в/ суспільно-історичний /або соціологічний/;

2/ індивідуально-психологічний рівень покладено в основу типізації дійсних проявів потенціальності професійного розвитку особистості; даний рівень представлений трьома типологіями / типологією "потенціалу пізнавального ставлення особистості", типологією "потенціалу перетворюючого ставлення особистості", типологією "потенціалу людяності"/, що містять онтологічні зв'язки /структурні та змістовні/ з двома іншими рівнями "онтологічного кола"; даний рівень дає нам можливість відтворити в емпіричному дослідженні не тільки індивідуально-психологічні, але й соціально-психологічні та ін. сутнісні прояви професійного потенціалу конкретної особистості;

3/ типологія "онтологічних форм потенціальності індивідуального буття особистості" перекладається до "внутрішніх" утворень кожного з рівнів "онтологічного кола" і буде представлена в змістовній єдності з кожною конкретною типологією того чи іншого рівня;

4/ метод емпіричного дослідження буде відобразити "змістовну своєрідність" типології та забезпечуватиме "рефлектування назовні" сутнісних ознак індивідуально-психологічного рівня професійного потенціалу особистості;

5/ метод аналізу емпіричних даних буде відтворювати "структурну своєрідність" типології та забезпечуватиме змістовні взаємопереходи між представленими рівнями існування предмета пізнання:

- соціально-психологічним, який в "онтологічному колі" постає у єдності типологій:

а/ "циклів професійного діяння" за ознакою "рівень оволодіння особистістю процесом професійного діяння";

б/ "рівнів індивідуальної залученості особистості у процес професійного діяння;

- та суспільно-історичним, який поєднує типології:

в/ "професій" за ознакою "рівень індивідуальних діянь особистості на розвиток системи суспільних відносин";

г/ "сфер практичного застосування психологічного знання".

Типологія "потенціалу пізнавального ставлення особистості" дозволяє виділити типи:

1. Тип "природженої спорідненості" професії /тип А/.

2. Тип "спорідненості професії, яка набувається" /тип В/.

3. Тип "хибної спорідненості" професії" /тип С/.

4. Тип "професійно-деструктивний" /тип D/.

5. Тип, що "відторгується професією" /тип Е/.

Типологія "потенціалу людяності", що властивий способу професійного

діяння особистості, представлена закономірностями здійснення типізації вказаного явища; в кожному конкретному випадку дослідник проходить процес типізації від початку до кінця.

Типологія "потенціалу перетворюючого ставлення особистості" поєднує типи:

1. Тип, що "постійно перебуває в стані "психологічного впливу" /тип I/.
2. Тип, що "відкривається "психологічному впливу" /тип II/.
3. Тип, що "нейтралізує "психологічні впливи" /тип III/.
4. Тип, що "закритий для "психологічного впливу" /тип IV/.
5. Тип, що "руйнується у "психологічному впливі" /тип V/.

Відповідно змістовному висновку теоретичного дослідження, професійний потенціал особистості - є потенціал пізнавального, перетворюючого та "ставлення людяності" до світу, що саме й обумовлює "схильність особистості" до здійснення того чи іншого "життєвого діла", справи, заняття, професії. Отож, формування професійного потенціалу особистості відбувається як онтологічно-сутнісний процес, природний, генетичний розвиток особистості. Метод емпіричного дослідження професійного потенціалу особистості психолога, який пропонується до використання, названо тому методом "природного розвитку"; його сутність розкривають наступні теоретичні положення:

- 1/ професійний розвиток особистості відбувається не як штучний, "надособистісний" процес виявлення сутності особистого буття, але як природний процес; предметом емпіричного дослідження стануть індивідуально-психологічні механізми розвитку особистістю інтенцій та потенцій свого "я" в процесі підготовки до професійної діяльності психолога та в процесі її реалізації;
- 2/ змістовний простір дослідження складуть сутнісні рівні буття предмета; вихідним обраний індивідуально-психологічний рівень, який дозволяє безпосередньо відобразити онтологічний зміст предмета; він представлений конкретними методами дослідження пізнавального ставлення особистості до світу, перетворюючого та "ставлення людяності", які складають сутне "безпосереднього самобуття" особистості;
- 3/ методики дослідження /послідовності реалізації конкретних методів/ відтворюють процес "психологічного впливу", що дозволяє досліднику "проникнути" в онтологічний план буття особистості;
- 4/ прийоми психологічної взаємодії дослідника з особистістю онтологічно-змістовні, тому взаємодія, що реалізується, Стефанюк від деструктивних наслідків для особистості ІН Україна
- 5/ метод передбачає здійснення як діагностичних, так і розвиваючих.

формуючих процедур, які представлені відповідними предмету співвідношеннями формуючих методів, методик та прийомів;

- 6/ метод забезпечений онтологічно-змістовними моделлями аналізу та тлумачення отриманих даних; дослідник вільний у виборі тієї чи іншої модифікації моделей, що пропонуються, обираючи ту з них, яка найбільше відповідає його індивідуальності та найбільш ефективна в його виконанні;
- 7/ метод передумовляє побудову "прогностичного простору" професійного потенціалу особистості психолога, яке пропонується особистості при умові необхідності оволодіння "картиною свого професійного майбутнього"; також при бажанні особистість може з допомогою дослідника-професіонала оволодіти індивідуально-необхідними для неї навичками "психологічної організації особистісного життя".

В емпіричному дослідженні брали участь декілька груп майбутніх психологів, що було зумовлено задачами дослідження:

- 1 група - студенти відділення психології II, III, IV курсів, 126 чол., вік 17-22 роки - основна група.
- 2 група - слухачі спеціального факультету "Психогенез", що отримують спеціальність "психолог-практик" /основна спеціальність - вчитель/, 140 чол., вік 27-55 років, допоміжна група.
- 3 група - студенти інших відділень та факультетів, які отримують суміжні за змістом спеціальності /філософи, соціологи, педагоги, журналісти/, 70 чол., вік 18-21 рік - також допоміжна група.

Загальна кількість учасників - 336 чол.

Використані в дослідженні методи мають в своїй основі модель індивідуальної роботи психолога з особистістю у формі індивідуального консультування та містять в собі процедури:

- а/ вилучення;
- б/ оформлення та
- в/ первинного узагальнення та систематизації

емпіричного знання психолога про конкретну особистість. Це методи:

1. "Простір психологічних впливів особистості", направлений на дослідження реальних сфер життя особистості, в яких вона реалізує перетворююче ставлення до світу як сутність свого буття /процедура А/; дослідження "наповненості" реалізованих особистістю перетворюючих відносин змістом її індивідуального "я" /процедура В/; дослідження тенденцій зміни перетворюючого ставлення особистості до світу у часі її індивідуального життя /процедура С/.
2. "Помірковані образи "я" в психологічно-змістовному тексті", направлений на дослідження: а/ міри представленості в здійснюваному

особистістю акті пізнання "онтологічного кола" життєвих діяльностей пізнавального ставлення особистості до світу; б/ реальної життєвої послідовності здійснення особистістю онтологічно-змістовних пізнавальних діяльностей в окремому моменті часу її життя; в/ дослідження завершеності "кола самопізнання" в одиничному акті пізнавальної взаємодії з тим чи іншим предметом; дослідження якісної обумовленості цього процесу.

3. "Творчий потенціал особистості", що надає можливість досліджувати здібність особистості до ціннісної творчості /або здібності до самостійного творення цінностей особистого життя/; метод дозволяє досліджувати "потенціал людяності", властивий буттю конкретної особистості, та "змістовну вагу" кожної з його складових: потенціалу відносин спорідненості, духовності, моральності та творення. В основу індивідуальної роботи з особистістю покладена методика формуючого експерименту; інтерпретована модель формуючої взаємодії, що пропонується, направлена на розвиток професійного потенціалу студента-психолога. Отриманий в ході експерименту розвивальний ефект обумовлює та забезпечує подальше вдосконалення методики індивідуального консультування, її змістовну та процедурну уніфікацію.

Результати емпіричного дослідження підлягали співвідносному аналізу з використанням моделей простої кореляції /за Спірменом/, факторного аналізу та методу головних компонент, регресивного аналізу. В ході даних процедур було підтверджено припущення про динамічність та онтологічну самостійність складових професійного потенціалу особистості; а значить - про можливість психологічного впливу на розвиток професійного потенціалу цілому через направлений розвиток однієї з складових - пізнавального, перетворюючого або "ставлення людяності" особистості до світу.

В кожній окремій взаємодії з особистістю по дослідженню її професійного потенціалу отримана інформація узагальнюється за допомогою індивідуальної карти-прогнозу професійного розвитку особистості, в основі якої знаходиться "онтологічне коло" типізації "професійної обдарованості психолога /в даному випадку/. Сутнісними моментами використання карти-прогнозу постають:

1. Індивідуальна карта-прогноз дозволяє моделювати онтологічний простір розгортання професійного потенціалу особистості; таким чином, вона відтворює змістовні та структурні закономірності здійснення інтенції людського буття: мати та здійснювати своє життєве покликання та призначення у конкретній, реальній "життєвій справі" або занятті, професії;
2. Індивідуальна карта-прогноз дозволяє побудувати ідеалізовану мо-

доль гармонійного співвідношення інтенцій та потенцій індивідуального буття особистості; таким чином, вона може виконувати аналітичну функцію співставлення та порівняння здійснюваних особистістю можливостей свого буття як припущеної інтенції та як здійсненої реальності;

3. Індивідуальна карта-прогноз дозволяє визначити потенціал професійного розвитку особистості

а/ у конкретний період її життя,

б/ у змістовному просторі конкретної професії

та прогнозувати індивідуальну успішність та соціальний успіх особистості при виконанні даної професійної діяльності на можливо-прогнозовані періоди її майбутнього життя.

Індивідуальна карта-прогноз використовується як для узагальнення та систематизації емпіричного матеріалу, так і для демонстрації особистості необхідного знання про особливості її професійного розвитку.

Резюме.

Містить висновки реалізованого дослідження та перспективи теоретичного та емпіричного пізнання потенціальних характеристик індивідуального буття людини:

1. У поєднанні можливостей власне - онтологічного /філософського/ та конкретно-психологічного підходів до визначення сутності онтологічно-змістовних, психологічних явищ буття людини вдалося визначити та обґрунтувати онтологічну природу потенціальності індивідуального буття особистості, що в свою чергу, дало змогу:

а/ створити теоретичні основи для визначення психологічного змісту категорії "потенціал" та представити можливі варіанти його тлумачення;

б/ вказати змістовні зв'язки категорії "потенціал" з іншими категоріями, що позначають психологічну природу буття особистості: обдарованість, талановитість, здібності, успішність та ін.;

в/ намітити напрямки психологічних досліджень реально-практичних проявів потенціальності життя особистості.

2. Побудовано конкретно-психологічний метод теоретичного дослідження онтологічно-змістовних явищ - "онтологічне моделювання", який поєднує в собі можливості суто-онтологічного та конкретно-психологічного пізнання.

3. Сутнісним механізмом формування та розвитку професійного потенціалу особистості визнано "психологічний вплив", як спосіб сутнісного здійснення особистістю онтологічних відносин до світу: пізнавального, перетворюючого та "ставлення людяності". Теоретичне

та практичне застосування прийомів психологічної взаємодії за сутності "психологічного впливу" дає змогу створити ефективні методи та прийоми практичної взаємодії психолога з особистістю; в нашому дослідженні побудовані та застосовані прийоми індивідуального консультування, що реалізують у своїй методиці та змісті реальний "психологічний вплив".

4. Професійна діяльність психолога визнана як така, що відтворює у своєму змісті та засобах здійснення цілий комплекс онтологічно-змістовних діянь, тому була обрана простором реально-практичного дослідження. В процесі дослідження була побудована модель "сфер практичного прикладання психологічного знання", яка дозволила створити типологію успішності індивідуальних діянь психолога-професіонала у рамках здійснюваної їм професії.
5. "Онтологічне коло" типізації запропоновано як модель типізації реально-практичних проявів професійного потенціалу особистості; дана модель типізації дозволяє зберегти весь спектр онтологічно-змістовних ознак досліджуваних явищ.
6. Теоретичною основою емпіричного дослідження професійного потенціалу особистості обране "онтологічне коло" типізації; побудований метод дослідження особливостей професійного розвитку психолога-професіонала - метод "природного розвитку", який представлений конкретно-психологічними методами:
  - а/ "Простір психологічних впливів особистості";
  - б/ "Поірквані образи "я" у психологічно-змістовному тексті";
  - в/ "Творчий потенціал особистості";
  - г/ інтерпретований варіант "методики формулчного експерименту" у вивченні психологічних особливостей професійного розвитку майбутнього психолога.
7. Для здійснення процесу "передачі" особистості конкретно-психологічного знання про особливості її професійного розвитку побудовано "Індивідуальну карту-прогноз професійного розвитку особистості", яка поєднує в собі виконання аналітичних, прогнозуючих та демонструючих функцій.

Розмірковуючи про перспективи подальших досліджень потенційних особливостей буття особистості та її професійного потенціалу, можна визнати, що:

1. Визначення онтологічної природи інтенціональних та потенціальних характеристик індивідуального буття особистості дозволяє значно розширити коло психологічних проблем, звернених до індивідуальності людини та відкрити нові напрями її теоретичного вивчення в психології.

2. Таким чином, стає актуальним опанування досвіду онтологічних досліджень, накопиченого філософською наукою та створення інтерпретованих, конкретно-наукових моделей пізнання онтологічної природи психологічних явш. З боку філософської науки такого роду взаємодія може здійснюватися як побудова моделей та прийомів "перекладу" сучасно-філософських методів онтологізації у конкретно-психологічний простір теоретичних досліджень.
3. Сутнісна своєрідність методів теоретичного пізнання потребує побудови нових, онтологічно-змістовних методів емпіричного дослідження психологічних явш, що, безумовно, зробить більш різноманітним конкретно-науковий інструментарій психології та розширить сфери її практичних впливів на процес формування, розвитку та здійснення психічного.
4. Розкриття онтологічної природи потенціалу індивідуального буття особистості та оволодіння методами її пізнавального /теоретичного та емпіричного/ осягнення створює умови для побудови нових, онтологічно-змістовних, індивідуально-орієнтованих методик направлених "психологічних впливів" на процес здійснення "безпосереднього са-мобуття" і, таким чином, створення нового виду психолого-консультаційних послуг по забезпеченню більш повного розкриття неповторного потенціалу індивідуального буття особистості.
5. Онтологічне дослідження професійного потенціалу особистості та осягнення його сутнісного влаштування, закономірностей формування та здійснення дозволяє реалізувати побудову психологізованих соці-альних програм з: дослідження професійного потенціалу окремих соціальних груп, професійних колективів; прогнозування професійної активності окремих професійних груп; "онтологічного відтворення" деструктивних елементів суспільної історії; та ін.

Проте, основна увага психологічної науки завжди звернена до окремої людини, одиничного "безпосереднього самобуття", неповторного світу "я" - завжди доступного і завжди неосяжного у своєму естві.

За темою дисертації опубліковано статті та тези:

1. Творча самодіяльність як спосіб професійного самовизначення психолога //Проблеми соціальної психології. Міжвідомч.наук.зб. Вип.2. К.: Либідь, 1992. С.105-111. 0,5.
2. Учительство как форма отношения к миру // Психология педагогического общения. Сб.науч.тр. Т.4. Кировоград:КПН, 1992. С.3-8. 0,4.
3. Професійний потенціал особистості: сутність та розвиток // Психологія: Респ.наук.-метод.зб. Вип.41. К.: Освіта,1993. 0,5.
4. "Психологическое влияние" как исходный механизм маевтики. Тезисы докладов и сообщений к Международной конференции по маевтике 15-16 апреля 1993 г. Киев, НИИ психологии АН Украины, 1993. 0,2.

АВ 27.708

Підписано до друку 23.03.93 р. Формат паперу 60×84/16. Зам. 05344.
Тираж 100 екз. Друкарня КВО ім. Артема